

Особистісні детермінанти подолання кризи зайнятості у безробітних

Rudiuk O.V. Personality determinants of overcoming of the employment crisis of unemployed / O.V. Rudiuk // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufriieva. – Issue 29. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2015. – P. 598–612.

О.В. Рудюк. Особистісні детермінанти подолання кризи зайнятості у безробітних. Статтю присвячено обґрунтуванню та розвитку концептуального потенціалу понять «активності», «суб'єктності» і «рефлексивності» як методологічної основи вирішення проблеми конструктивного подолання кризи зайнятості у безробітних.

За результатами теоретичного аналізу актуальної проблеми встановлено, що у психосоціальній адаптації безробітних особливу роль відіграє особистісна детермінанта. Автором показано, що без суб'єктної активності безробітного в процесі кризового переживання, без внутрішньої готовності до рефлексії власних внутрішніх резервів і активної смислової роботи по дискредитації неадекватних новій соціальній ситуації цінностей, без усвідомленої настанови на самостійне віднаходження смислів нової професійної перспективи успішне подолання кризи наряд чи можливе.

Зазначено, що для аналізу умов і можливостей конструктивного подолання кризи зайнятості у безробітних потрібні поняття, які співвідносяться не з окремими характеристиками емоційно-регулятивної сфери особистості, а з її цілісною представленістю у формі системно-динамічного, інтегрального утворення.

Теоретично обґрунтовано, що таким концептуальним потенціалом володіють категорії «активності», «суб'єктності» і «рефлексивності», які змістовно конкретизують перетворюючу активність безробітного в ситуації подолання індивідуальної кризи зайнятості, виводять її за межі простого відновлення рівноваги, забезпечуючи, тим самим, конструювання нової соціальної ситуації зайнятості.

Зроблено висновок, що безробітний, який займає активну позицію рефлексуючого суб'єкта, здатний до більш цілеспрямованого й ефективного пошуку шляхів вирішення кризи зайнятості.

Ключові слова: особистість, особистісні детермінанти, активність, суб'єктність, рефлексивність, криза зайнятості, безробіття, подолання кризи.

О.В. Рудюк. Личностные детерминанты преодоления кризиса занятости у безработных. Статья посвящена обоснованию и развитию концептуального потенциала понятий «активности», «субъектности» и «рефлексивности» как методологической основы решения проблемы конструктивного преодоления кризиса занятости у безработных.

По результатам теоретического анализа актуальной проблемы установлено, что в психосоциальной адаптации безработных особую роль играет личностная детерминанта. Автором показано, что без субъектной активности безработного в процессе кризисного переживания, без внутренней готовности к рефлексии собственных внутренних резервов и активной смысловой работы по дискредитации неадекватных новой социальной ситуации ценностей, без осознанной установки на самостоятельное нахождение смыслов новой профессиональной перспективы успешное преодоление кризиса вряд ли возможно.

Указано, что для анализа условий и возможностей конструктивного преодоления кризиса занятости у безработных нужны понятия, которые соотносятся не с отдельными характеристиками эмоционально-регулятивной сферы личности, а с её целостной представленностью в форме системно-динамического, интегрального образования.

Теоретически обосновано, что таким концептуальным потенциалом обладают категории «активности», «субъектности» и «рефлексивности», которые содержательно конкретизируют преобразующую активность безработного в ситуации преодоления индивидуального кризиса занятости, выводят ее за пределы простого восстановления равновесия, обеспечивая, тем самым, конструирование новой социальной ситуации занятости.

Сделан вывод, что безработный, занимающий активную позицию рефлексизирующего субъекта, способен к более целенаправленному и эффективному поиску путей разрешения кризиса занятости.

Ключевые слова: личность, личностные детерминанты, активность, субъектность, рефлексивность, кризис занятости, безработица, преодоление кризиса.

Постановка проблеми. Соціально-економічні зміни останнього часу, що відбуваються в нашій державі, породжують низку загрозливих за своїми масштабами кризових явищ, в тому числі у сфері зайнятості. Наш досвід вивчення стану, в якому сьогодні перебуває вітчизняна сфера зайнятості, і проблем, які переживає особистість у зв'язку з втратою або відсутністю зайнятості, дозволяє констатувати, що сучасний базис їх психологічного осмислення далеко ще не повний і до кінця не вичерпаний.

Логічно, що наукова рефлексія кризової феноменології відношень зайнятості вимагає ґрунтовної концептуальної розробки її найбільш актуальних проблемних аспектів. Передусім це стосується безробіття як ключового феномена кризи зайнятості,

оскільки в умовах перманентної соціально-економічної депривації воно акумулює в собі як потенційні можливості для розвитку адаптивного потенціалу особистості, так і найбільш небезпечні ризики для її цілісного і повноцінного функціонування. Супроводжуючись, як правило, втратою почуття визначеності і прозорості у відношенні власного майбутнього, депривацією базових потреб, професійною і соціальною маргіналізацією, втратою сенсу життя, безробіття стало сьогодні для багатьох джерелом гострого переживання кризи.

В аспекті аналізу суб'єктивних закономірностей переживання кризових явищ важливо розуміти, що будь-які модальності кризової феноменології є суто психологічними за своєю природою, адже породжуються активністю самої особистості, яка сприймає й осмислює їх, прагне протистояти труднощам і будувати нові стосунки зі світом.

У перспективі забезпечення комплексу внутрішньорелевантних умов успішного подолання кризи зайнятості важливим є розуміння ролі особистісної детермінанти у психосоціальній адаптації безробітних. Без суб'єктної активності безробітного в процесі переживання кризи, без внутрішньої готовності до пошуку шляхів подолання професійних проблем за рахунок активізації і переосмислення своїх внутрішніх резервів, без активної рефлексивної діяльності по дискредитації неадекватних новій соціальній ситуації цінностей вирішення цієї проблеми навряд чи буде успішним.

Для аналізу умов і можливостей конструктивного подолання кризи зайнятості у безробітних потрібні поняття, які співвідносяться не з окремими характеристиками емоційно-регулятивної сфери особистості, а з її цілісною представленістю у формі системно-динамічного, інтегрального утворення. Тому найбільш продуктивним шляхом виходу з цієї ситуації є конструювання і операціоналізація нових понять і категорій, які зможуть фіксувати індивідуальні форми особистісної трансформації кризових відношень зайнятості, описувати і пояснювати такі кризові феномени зайнятості як безробіття з позицій їх конструктивного перетворення (подолання).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуалізація проблеми подолання кризи зайнятості у безробітних здійснювалася в аспекті вивчення криз, зумовлених виключенням особистості з інституту трудової зайнятості (безробіття), та психологічних чинників їх подолання як вітчизняними (Н. Глуханюк, І. Городецька, М. Дмитрієва, Л. Кален, Н. Михайлова, Ю. Пав-

лов, Л. Пельцман, О. Рябова, Т.С. Чуйкова), так і зарубіжними авторами (А. Барбер, А. Вайнфілд, Дж. Дозье, Б. Ешфорт, Р. Каталано, Р. Лазарус, Дж. Летек, А. Сакс, М. Тіджман, Н. Фізер, С. Фінеман, Б. Х'юстон). Також до числа узагальнюючих досліджень в цій області можна віднести роботи М. Бендюкова, в яких задачі конструктивного подолання кризи безробіття вирішувалися в рамках обґрунтування системи психологічного профконсультування безробітних на ринку праці; роботи А. Дьоміна, в яких розроблені основи концепції індивідуальної кризи зайнятості та виявлено особистісно-психологічні фактори, механізми і стратегії її подолання; роботи Н. Саврілової, в яких досліджувалися стратегії подолання кризи зайнятості у безробітних; роботи О. Рудюка, в яких вивчалися особистісно-сміслові детермінанти переживання професійних криз у безробітних та ін.

Попри високу результативність такого пошуку, відсутні спроби концептуалізації проблеми подолання кризи зайнятості у безробітних через призму аналізу рефлексивних якостей самого суб'єкта професійного виключення, його активної суб'єктної позиції по відношенню до ситуації безробіття.

На нашу думку, теоретичний фундамент, який дозволить вести пошук у річищі заявленої проблеми, закладений у положенні про особистість як суб'єкта власної діяльності, здатного цілеспрямовано й активно перетворювати об'єктивну дійсність у відповідності з власними потребами (К. Абульханова-Славська, Л. Анциферова, І. Бех, А. Брушлінський, Л. Бурлачук, В. Знаков, С. Максименко, Н. Максимова, Г. Ложкін, В. Петровський, Я. Пономарьов, Е. Сергієнко, В. Слободчиков, В. Татенко, Н. Чепелева та ін.). Лише на основі такої методологічної настанови можна розвивати концептуальний підхід до проблеми подолання кризових явищ, релевантних ситуаціям професійного виключення. Ми вважаємо, що безробітний, який займає активну позицію рефлексуючого суб'єкта, здатний до більш цілеспрямованого і ефективного пошуку шляхів подолання кризи зайнятості як за рахунок активізації і переосмислення своїх внутрішніх резервів, активної смислової роботи по дискредитації неадекватних новій соціальній ситуації цінностей, так і за рахунок реалізації найбільш оптимальних поведінкових стратегій подолання. Така рефлексивна позиція дозволить виявити цілу низку важливих для нашого аналізу особливостей прояву кризових феноменів, а також умов і закономірностей їх конструктивного подолання.

З огляду на це, методологічними засадами, принципово важливими для психологічної інтерпретації закономірностей

конструктивного подолання кризи зайнятості у безробітних, є поняття *активності*, *суб'єктності* і *рефлексивності*. Ми вважаємо, що визначений спектр психологічних понять забезпечить репрезентативну методологічну основу для розуміння змістових і результативних параметрів конструктивного подолання кризи зайнятості у суб'єктів професійного виключення.

Мета статті полягає в психологічному обґрунтуванні і розвитку концептуального потенціалу понять *активності*, *суб'єктності* і *рефлексивності* як методологічної основи вирішення проблеми конструктивного подолання кризи зайнятості у безробітних.

Виклад основного матеріалу. Конкретизація перетворюючої активності безробітного в ситуації професійного виключення закономірно апелює до пошуку понятійних конструкцій, які здатні реконструювати психологічні закономірності конструктивного подолання індивідуальної кризи зайнятості і не співпадають з усталеними концептами, евристичними в основному для фіксації феноменів пристосувальної активності особистості в критичних життєвих ситуаціях (*адаптація, саморегуляція, самоорганізація*). Верифікація останніх у площині теоретико-емпіричного аналізу безробіття проводилася у ракурсі поведінкової активності безробітних і показала свою продуктивність для опису феноменів, які визначають адаптивно-пристосувальний характер його подолання.

Важливо розуміти, що криза зайнятості – частина життєвого шляху особистості, тому для аналізу її конструктивного перетворення (подолання) потрібні поняття, які співвідносяться не з окремими ситуаціями, а з життям у цілому; не з окремими характеристиками емоційно-регулятивної сфери особистості, а з її цілісною представленістю у формі системно-динамічного, інтегрального утворення. Ми вважаємо, що таким концептуальним потенціалом володіють поняття *активності*, *суб'єктності* і *рефлексивності*, які змістовно конкретизують перетворюючу активність безробітного в ситуації подолання індивідуальної кризи зайнятості, виводять її за межі простого відновлення рівноваги, забезпечуючи тим самим конструювання нової соціальної ситуації зайнятості.

Контекстуальні рамки даної роботи звужують її проблемний простір до аналізу категорії *активності* як важливого чинника конструктивного подолання кризи зайнятості у безробітних. Не акцентуючи увагу на розгляді провідних психологічних підходів до визначення категорії *активності*, спробуємо репрезен-

тувати той аспект її наукової експлікації, який безпосередньо пов'язаний з лейтлінією нашого теоретичного аналізу.

Поняття *активності* займає важливе місце в теоретичних конструкціях К. Абульханової, яка вважає, що його асиміляція у понятійно-категоріальний апарат наукової психології допомогла зв'язати вивчення особистості з тим процесом, у якому практично відбувається її зміна і розвиток, тобто з життєвим шляхом [1, с. 13].

Більше того, у О. Матюшкіна чітко прослідковується думка про те, що активність – не тільки прояв життя особистості, але й умова її розвитку. Активність виражається в багатобічній діяльності, яка спрямована на пізнання, зміну, перетворення навколишнього світу, на зміну власної природи, свого психічного складу. Автор вважає, що всі види активності можна умовно диференціювати на два типи: адаптивний і продуктивний. Адаптивна активність забезпечує пристосування, продуктивна – основу для виникнення і становлення різних психічних новоутворень, безпосередньо необхідних для адаптації [9, с. 5].

Співзвучну нашій позиції думку висловлює І. Джидар'ян, яка підкреслює, що принцип *активності* «... враховує не просто наявність у індивіда певного відношення (мотивації) до проблем, які перед ним виникають, але такого відношення, яке передбачає осмислення, перетворення дійсності, пошук власних творчих рішень у відповідності з конкретними умовами і обставинами життєдіяльності, особистісну ініціативу» [6, с. 87].

Сьогодні виділяють цілу низку видів активності: соціальну, творчу, пошукову, неадаптивну, надситуативну, смислоутворюючу, свідому, несвідому, пізнавальну, інтелектуальну, вольову, емоційну, перетворюючу [1; 9; 10], і цей перелік залишається відкритим.

У контексті розвитку концептуальної лінії нашого теоретичного аналізу зосередимось на розгляді психологічного змісту поняття *перетворюючої активності* як найбільш евристичного засобу репрезентації процесів суб'єктивно-сміслової активності особистості безробітного в ситуації професійного виключення.

Перетворююча активність (зміна обставин життя, свого соціального статусу, соціальних відносин, особистісних смислів і властивостей і т.д.) набуває для нас особливого значення в сенсі розуміння механізмів подолання кризи зайнятості у безробітних. Фактично через перетворюючу активність Л. Анциферова визначає суть психологічного механізму здійснення і зміни особистістю самої себе [2, с. 8].

У контексті уточнення психологічного змісту перетворюючої активності доречно зауважити, що в сучасних інтерпретаціях криз процесам породження і перетворення належить центральне місце.

Так, К. Поліванова, аналізуючи структуру вікової кризи, найважливішими змістовими характеристиками власне критичної фази називає переживання перешкод в реалізації життєвих необхідностей; рефлексію власних здібностей і можливостей, виникнення новоутворень кризи [11, с. 148–151].

Як справедливо зазначає Т. Карцева, в ситуації кризи центральним вважається перехід від «Я» до його втрати і потім до набуття нового «Я». На думку автора, саме етапні (поворотні) життєві події, а кризу зайнятості ми кваліфікуємо як одну з них, володіють найбільшим потенціалом для появи особистісних новоутворень [7].

Акцентуючи увагу на розгляді внутрішньо релевантних характеристик поняття *перетворюючої активності* (тобто в аспекті трансформації особистісних смислів), зазначимо, що в інтерпретації Ф. Василюка поняття *переживання* і *перетворюючої активності* фіксують одну і ту ж феноменологічну реальність – особливу внутрішню діяльність, продуктом якої є дещо внутрішнє і суб'єктивне, в тому числі – нова ціннісна свідомість [3, с. 13], проте останнє ним визначається як різновид того ж таки переживання (ціннісного або творчого).

Отже, здійснений аналіз дозволяє констатувати достатньо інтенсивну психологічну «експлуатацію» поняття *активності* в теоретичних підходах вітчизняних авторів, що, в свою чергу, дозволяє використовувати його і в нашій дослідницькій схемі в аспекті внутрішньої перетворюючої діяльності, результатом якої виступають особистісні новоутворення (нові особистісні смисли, нове ціннісне відношення тощо).

Використовуючи узагальнююче визначення поняття *активності* в інтерпретації К. Абульханової «Активність – це функціонально-динамічна якість особистості, яка інтегрує і регулює у динаміці, у функціонуванні всю її особистісну структуру (потреби, здібності, волю, свідомість), що, в свою чергу, забезпечує для особистості можливість урахування вимог суспільства і прояву самостійності, самовизначення в якості суб'єкта життя» [1, с. 46], зауважимо, що його психологічний зміст тісно співвідноситься з поняттям *суб'єкта*.

Як зазначає Н. Волянюк, важливість аналізу психологічних особливостей людини як суб'єкта діяльності, суб'єкта власної активності відзначається багатьма авторами [4, с. 58–66].

Доречно розглянути в цьому контексті класичні роботи С. Рубінштейна, в яких методологічною лейтлінією виступає аналіз психологічних категорій *діяльності* і *суб'єкта діяльності*. Аналізуючи проблему суб'єкта діяльності, він виступав проти знеособлення суб'єкта від діяльності, проти розуміння їх взаємозв'язку як чисто зовнішнього. І, що важливо в контексті нашого аналізу, суб'єкт не тільки діє, перетворює предмет згідно власної мети, але й виступає в різній якості в процесі її досягнення, за якого змінюються об'єкт і суб'єкт [12].

Розглядаючи людину як «суб'єкт життя», автор виділив два основних способи її існування в житті і відношення до нього: «всередині життя», де «життя виступає майже як природний процес»; і спосіб, пов'язаний з появою рефлексії, яка «виводить людину подумки за його межі». Цей особливий вид активності – власне суб'єктний – відображає здатність людини стати творцем власного життя, «автором її сценарію», в чому вона може частково емансипуватися від природних і соціальних залежностей і будувати своє життя не тільки у згоді з ними, але і всупереч їм.

Системно охопити феномен суб'єктності у всій його повноті і багатоманітності не представляється можливим в рамках даної статті, тому розглянемо лише ті аспекти його онтологічного виміру, які репрезентують сутнісні характеристики в річизці вирішення актуальної для нас проблеми.

З існуючих сьогодні у психології трьох загальновизнаних аспектів розгляду парадигми *суб'єкта*: 1) «суб'єкт-об'єкт», де людина виступає як елемент суб'єктно-об'єктної диспозиції; 2) «суб'єкт діяльності», де відображена роль людини у перетворенні зовнішнього світу; 3) «суб'єктність особистості», де людина виступає як системоутворюючий фактор перетворення самої себе і свого життя, – у відношенні проблематики подолання кризи зайнятості у безробітних найпродуктивнішим для нас є третій аспект – *суб'єктність* як принцип вирішення особистістю основних життєвих проблем.

Найбільш розгорнуто цей аспект представлений в теоретичних розробках К. Абульханової, з позицією якої співвідноситься наше розуміння психологічної суті суб'єктності в процесі конструктивного подолання кризи зайнятості у безробітних. Автор вказує, що ця категорія акумулює в собі евристичні можливості для пояснення власне особистісно релевантних механізмів життєздійснення людини, логіки її саморуху, самоздійснення і саморозвитку [1, с. 109]. Дослідниця зазначає, що суб'єкт виступає проявом особистості, він дозволяє виявити ту чи іншу міру її активності, інтегрованос-

ті, самовизначення. Необхідність у його евристичному потенціалі з'являється щоразу, коли виникає потреба у переструктуруванні інтерактивного простору особистісно-середовищної взаємодії і організації його на новій основі, особливо в ситуаціях особистісної сенситивності, невизначеності і кризи.

На нашу думку, категорія *суб'єктності* маніфестує свою якісну сутність у моменти життєвої безвиході, невизначеності і криз, коли механізмам особистісної детермінації відводиться головна роль у переструктуруванні проблемно-смыслового поля у суб'єктів професійного виключення.

В. Моросанова вважає, що суб'єктні змінні формують внутрішній світ і поведінку зі сторони регуляції досягнення цілей суб'єктної активності, а особистісні змінні – зі сторони змісту цілей активності, надання індивідуальної своєрідності особливостям їх досягнення [10, с. 7]. Тому суб'єктність у неї виступає як операційно-процесуальна характеристика перетворюючої активності особистості, що відкриває додаткові можливості у розробці психологічного змісту цього поняття.

У свою чергу, І. Якиманська визначає суб'єктність як якість, яка набувається, формується, проте існує внаслідок усталеної життєдіяльності людини, кристалізованої в її потенціях. Автор акцентує увагу на багатоплановості проявів активності суб'єкта й припускає два напрями її реалізації: пристосувальний і креативний [17].

Досліджуючи генетичні аспекти суб'єктності, В. Татенко в якості ключового обирає поняття *суб'єкт психічної активності* [15]. Саме в цій якості, на думку автора, людина виявляє безпосередню регулятивну дію на власну психіку та посередництвом психіки впливає на оточуючий світ. До усвідомлення власної суб'єктності, продовжує автор, здатний лише зрілий суб'єкт психічної активності, і останнього визначає як індивіда, який усвідомлює себе носієм і творцем власної психіки, розвиток якої, захист, відновлення та корекцію свідомо покладає собі за мету та цілеспрямовано її здійснює [15, с. 92–93].

Отже, зрілий суб'єкт психічної активності досягає рівня суб'єкта психічної діяльності, виявляючи і утверджуючи свою суб'єктність у ситуаціях смислорозуміючого перетворення (подолання) кризових ситуацій. На нашу думку, суб'єкт психічної діяльності, опинившись в кризовій ситуації, здатний більш конструктивно переструктурувати суб'єктивний проблемний простір на новій основі, отримати новий досвід вирішення такого роду кризових ситуацій в майбутньому ціною мінімізації мож-

ливих психологічних витрат, і на базі актуальних особистісно-смыслових новоутворень, ефективніше вирішувати поточні життєві проблеми.

Суб'єктність тісно пов'язана з рефлексією, яка проявляється у рефлексивному усвідомленні самого себе. Наслідком рефлексивного усвідомлення себе виступає суб'єктна інтенціональність як джерело різних форм суб'єктної активності (К. Альбуханова, В. Татенко, Т. Титаренко, В. Титов).

Як справедливо зазначає Т. Титаренко, активність суб'єкта є головною детермінантою рефлексивної активності у напрямку самоусвідомлення, її «внутрішньою інтенцією» [16], а в контексті вирішення нашої проблеми – важливим чинником внутрішньої смислodiяльнiсної активності безробітних у перебудовуванні власного суб'єктивного проблемного простору, в самостійному й усвідомленому віднаходженні смислів нової професійної перспективи, в активізації самоаналізу і професійної самосвідомості.

Розглядаючи рефлексію з точки зору трансформації суб'єктом власної свідомості, І. Семенов і С. Степанов дійшли думки, що вона виступає як механізм переосмислення і перебудови суб'єктом змістів своєї свідомості, діяльності, спілкування і поведінки [13, с. 37]. У процесі переосмислення вони виділяють кілька етапів реалізації рефлексивного механізму:

- *актуалізація* смислових структур «Я» при входженні суб'єкта в проблемно-конфліктну ситуацію і при її розумінні;
- *вичерпання* цих актуалізованих смислів при апробуванні різних стереотипів досвіду та шаблонів дії;
- *дискредитація* їх в контексті знайдених суб'єктом протиріч;
- *інновація* принципів конструктивного подолання цих протиріч через осмислення цілісним «Я» проблемно-конфліктної ситуації і самого себе в ній ніби заново, власне фаза «переосмислення»;
- *реалізація* нового цілісного смислу через наступну реорганізацію змістів особистого досвіду та дієве, адекватне подолання протиріч проблемно-конфліктної ситуації.

Цей підхід співвідноситься з позицією Л. Вязнікової, яка розуміє рефлексію як суперечливу єдність двох функцій [5, с. 120–121]:

- *дискредитуючої* (допомагає «проявити» кризу, виявити професійні проблеми у власному досвіді, викликати інтелектуальний неспокій, дисонанс, «розхитати негативні професійні стереотипи»);

– *перетворюючої* (сприяє осмисленню нових освітніх цінностей, ціннісному самовизначенню, розвитку нових регуляторів професійного росту, нових критеріїв інтелектуального пошуку, усвідомленню засобів вирішення власних професійних проблем).

Схема, запропонована цими авторами, видається нам евристичною в перспективі розуміння механізмів смислодіяльного переструктурування суб'єктивного простору безробітних у процесі подолання кризи зайнятості.

У дослідженнях, предметом яких є вивчення особистісного аспекту рефлексії, принциповим є розуміння її як генеральної підсистеми свідомості особистості, в якій реалізується найвищий рівень осмислення особистісних змістів (психічних образів, з якими отожднює себе «Я»), що обумовлює їх зміни й породжує новоутворення особистості (І. Бех, М. Боришевський, О. Захарова, Ю. Кулюткін та ін.).

На нашу думку, саме в підсистемі рефлексивного регулювання смисли та смислові механізми отримують свій сутнісний функціональний прояв. Результатом рефлексивної переробки смислів виступає, з одного боку, їх об'єктивація і трансформація, описані Д. Леонтьєвим як ефекти смислоусвідомлення [8], а з другого – розв'язання внутрішніх конфліктів у смисловій сфері, найбільш загальним вираженням якого є питання про смисл життя. Тим самим стає чітким нерозривний зв'язок функції рефлексії з функцією смислової регуляції.

В свою чергу В. Слободчиков і Е. Ісаєв, розуміючи рефлексію як онтологічне визначення суб'єкта, центральний феномен людської суб'єктності, висловлюють важливу для нас сентенцію: «... це така специфічна людська здібність, яка дозволяє людині зробити свої думки, емоції, вчинки і відношення, взагалі самого себе предметом спеціального вивчення (аналізу і оцінки) і перетворення (зміни і розвитку)» [14, с. 161].

Фактично мова йде про рефлексивне перетворення смислової сфери суб'єкта, а в контексті розвитку концептуальних положень нашого дослідження – про рефлексивну трансформацію смислових компонентів (змістовно-смислове переструктурування і реінтеграцію на новій основі) суб'єктивного простору безробітних у процесі подолання кризи.

Отже, стає очевидним, що продуктивне вивчення психологічних закономірностей і механізмів конструктивного подолання кризи зайнятості у безробітних неможливе без залучення концептуального потенціалу понять *активності*, *суб'єктності* і *рефлексивності*, які змістовно конкретизують перетворюючу активність

безробітного в ситуації професійного виключення, виводять її за межі простого відновлення рівноваги, забезпечуючи, тим самим, конструювання нової соціальної ситуації зайнятості.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Теоретичний аналіз актуальної проблеми забезпечив розуміння важливості тієї ролі, яку відіграє особистісна детермінанта у психосоціальній адаптації безробітних. Без суб'єктної активності безробітного в процесі кризового переживання, без внутрішньої готовності до рефлексії власних внутрішніх резервів і активної смислової роботи з дискредитації неадекватних новій соціальній ситуації цінностей, без усвідомленої настанови на самостійне віднаходження смислів нової професійної перспективи успішне перетворення кризи навряд чи можливе. Це дає підстави розробляти категорії *активності*, *суб'єктності* і *рефлексивності* як найбільш евристичний понятійний еквівалент для конкретизації перетворюючої активності безробітних, як репрезентативну методологічну основу для розуміння змістових і результативних параметрів конструктивного подолання кризи зайнятості у суб'єктів професійного виключення.

Перспективи подальших розвідок в даному напрямку пов'язані з операціоналізацією означених понять у площині емпіричного дослідження результативних параметрів подолання кризи зайнятості у безробітних.

Список використаних джерел

1. Абульханова К.А. Психология и сознание личности (Проблемы методологии, теории и исследования реальной личности): Избранные психологические труды / К.А. Абульханова. – М. : Моск. психол.-соц. ин-т; Воронеж : НПО «МОДЭК», 1999. – 224 с.
2. Анцыферова Л.И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысление, преобразование ситуаций и психологическая защита / Л.И. Анцыферова // Психологический журнал. – 1994. – Т.15. – №1. – С. 3–18.
3. Василюк Ф.Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций) / Ф.Е. Василюк. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 200 с.
4. Волянчук Н.Ю. Генетическая онтология субъекта деятельности / Н.Ю. Волянчук // Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту. – 2002. – №23. – С. 58–66.
5. Вязникова Л.Ф. Психологические основания процесса профессиональной переподготовки руководителей системы

- образования: дисс. ... д-ра психол. наук: 19.00.07 «Педагогическая и возрастная психология» / Любовь Федоровна Вязникова. – Хабаровск, 2002. – 408 с.
6. Джидарьян И.А. Категория активности и её место в системе психологического знания / И.А. Джидарьян // Категории материалистической диалектики в психологии. – М. : Наука, 1988. – С. 56–88.
  7. Карцева Т.Б. Понятие жизненного события в психологии / Т.Б. Карцева // Психология личности в социалистическом обществе: Личность и ее жизненный путь. – М. : Наука, 1990. – С. 88–101.
  8. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д.А. Леонтьев – 2-е, испр. изд. – М. : Смысл, 2003. – 487 с.
  9. Матюшкин А.М. Психологическая структура, динамика и развитие познавательной активности / А.М. Матюшкин // Вопросы психологии. – 1982. – №4. – С. 5–17.
  10. Моросанова В.И. Личностные аспекты саморегуляции произвольной активности человека / В.И. Моросанова // Психологический журнал. – 2002. – Т.23. – №6. – С. 5–17.
  11. Поливанова К.Н. Психология возрастных кризисов: Учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений / К.Н. Поливанова. – М.: Академия, 2000. – 184 с.
  12. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2000. – 705 с.
  13. Семёнов И.Н. Психология рефлексии: проблемы и исследования / И.Н. Семёнов, С.Ю. Степанов // Вопросы психологии. – 1985. – №3. – С. 37.
  14. Слободчиков В.И. Психология развития человека / В.И. Слободчиков, Е.И. Исаев. – М., 2000. – 379 с.
  15. Татенко В.О. Субъект психической активности: поиск новой парадигмы / В.О. Татенко // Психологический журнал. – 1995. – Т.16. – №3. – С. 92–93.
  16. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т.М. Титаренко. – К. : Либідь, 2003. – 376 с.
  17. Якиманская И.С. Требования к учебным программам, ориентированным на личностное развитие школьников / И.С. Якиманская // Вопросы психологии. – 1994. – №2. – С. 46–49.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Abul'hanova K.A. Psihologija i soznanie lichnosti (Problemy metodologii, teorii i issledovanija real'noj lichnosti): Izbrannye

- psihologicheskie trudy / K.A. Abul'hanova. – M. : Mosk. psihol.-soc. in-t; Voronezh : NPO «MODJeK», 1999. – 224 s.
2. Ancyferova L.I. Lichnost' v trudnyh zhiznennyh uslovijah: pereosmyslenie, preobrazovanie situacij i psihologicheskaja zashhita / L.I. Ancyferova // Psihologicheskij zhurnal. – 1994. – T.15. – №1. – S. 3–18.
  3. Vasiljuk F.E. Psihologija perezhivaniya (analiz preodoleniya kriticheskikh situacij) / F.E. Vasiljuk. – M. : Izd-vo Mosk. un-ta, 1984. – 200 s.
  4. Voljanjuk N.Ju. Geneticheskaja ontologija sub#ekta dejatel'nosti / N.Ju. Voljanjuk // Pedagogika, psihologija ta med.-biol. probl. fiz. vyhovannja i sportu. – 2002. – №23. – S. 58–66.
  5. Vjaznikova L.F. Psihologicheskie osnovanija processa professional'noj perepodgotovki rukovoditelej sistemy obrazovanija: diss. ... d-ra psihol. nauk: 19.00.07 «Pedagogicheskaja i vozrastnaja psihologija» / Ljubov' Fedorovna Vjaznikova. – Habarovsk, 2002. – 408 s.
  6. Dzhidar'jan I.A. Kategorija aktivnosti i ejo mesto v sisteme psihologicheskogo znanija / I.A. Dzhidar'jan // Kategorii materialisticheskoy dialektiki v psihologii. – M. : Nauka, 1988. – S. 56–88.
  7. Karceva T.B. Ponjatie zhiznennogo sobytija v psihologii / T.B. Karceva // Psihologija lichnosti v socialisticheskom obshhestve: Lichnost' i ee zhiznennyj put'. – M. : Nauka, 1990. – S. 88–101.
  8. Leont'ev D.A. Psihologija smysla: priroda, stroenie i dinamika smyslovoj real'nosti / D.A. Leont'ev – 2-e, ispr. izd. – M. : Smysl, 2003. – 487 s.
  9. Matjushkin A.M. Psihologicheskaja struktura, dinamika i razvitie poznavatel'noj aktivnosti / A.M. Matjushkin // Voprosy psihologii. – 1982. – №4. – S. 5–17.
  10. Morosanova V.I. Lichnostnye aspekty samoreguljacji proizvod'noj aktivnosti cheloveka / V.I. Morosanova // Psihologicheskij zhurnal. – 2002. – T.23. – №6. – S. 5–17.
  11. Polivanova K.N. Psihologija vozrastnyh krizisov : Ucheb. posobie dlja stud. vyssh. ped. ucheb. zavedenij / K.N. Polivanova. – M. : Akademija, 2000. – 184 s.
  12. Rubinshtejn S.L. Osnovy obshhej psihologii / S.L. Rubinshtejn. – SPb. : Piter, 2000. – 705 s.
  13. Semjonov I.N. Psihologija refleksii: problemy i issledovanija / I.N. Semjonov, S.Ju. Stepanov // Voprosy psihologii. – 1985. – №3. – S. 37.

14. Slobodchikov V.I. Psihologija razvitija cheloveka / V.I. Slobodchikov, E.I. Isaev. – M., 2000. – 379 s.
15. Tatenko V.O. Sub#ekt psihicheskoj aktivnosti: poisk novoj paradigmy / V.O. Tatenko // Psihologicheskij zhurnal. – 1995. – T.16. – №3. – S. 92–93.
16. Tytarenko T.M. Zhyttjevyj svit osobystosti: u mezhah i za mezhamy budennosti / T.M. Tytarenko. – K. : Lybid', 2003. – 376 s.
17. Jakimanskaja I.S. Trebovanija k uchebnym programmam, orientirovannym na lichnostnoe razvitie shkol'nikov / I.S. Jakimanskaja // Voprosy psihologii. – 1994. – №2. – S. 46–49.

O.V. Rudiuk. Personality determinants of overcoming of the employment crisis of unemployed. The article deals with the grounding and development of a conceptual potential of concepts of «activity», «subjectivity» and «reflexivity» as a methodological basis for a constructive solving of the problem of overcoming the employment crisis of unemployed.

According to the results of theoretical analysis of the actual problem it is established that psychosocial adaptation of unemployed special role is played by personal determinants. The author demonstrated that absence of subject activity of the unemployed in the crisis experience process, without internal readiness to reflection of own internal resources and active work of sense to discredit the inadequate to new social situation values without conscious attitude to independent searching for new meanings of new professional prospects the successful overcoming the crisis is hardly possible.

It is noted that for the analysis of conditions and opportunities of constructive overcoming the employment crisis of unemployed the concepts that relate not to individual characteristics of emotional and regulatory sphere of personality but with its integral representation in the form of system-dynamic, integral formation are needed.

It is grounded theoretically that categories «activity», «subjectivity» and «reflexivity» have such a conceptual potential, which specifies the content of transforming activity of the unemployed in the situation of overcoming individual employment crisis, remove it beyond the simple rebalancing, providing thereby constructing new social situation of employment.

It is concluded that the unemployed who takes a proactive position of a reflexing subject, who is able to more focused and efficient search for solutions to the crisis of employment.

Keywords: personality, personality determinants, activity, subjectivity, reflexivity, the crisis of employment, unemployment, crisis overcoming.

Received February 10, 2015

Revised February 12, 2015

Accepted March 22, 2015